

Dogan diýen düşüňjeler hakynda

Category: Edebi makalalar, Kitapcy

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Dogan diýen düşüňjeler hakynda DOGAN DIÝEN DÜŞÜNJELER HAKYNDА

*Ar-namysy yzlaşmaga,
Dogan gerekdir ýigide.*

(Görogly).

Garyndaşlygy aňladýan dogan diýen söz şeýle ulanylanda, biçak umumy düşüňjäni hem örän giň manyny berýär. Aslynda dogan sözi dogmak işliginden bolup, adamzadyň iň ýakyn hossary, arkadaýanjydyr. Halkymyzyň içinde dogan diýen düşüňjäniň birnäçe manysy bar. Biz şu makalamyzda, gysgaça bolsa-da, dogan diýen düşüňjäniň toparlara bölünişiniň manysyny seljermekçi.

1. JAN DOGAN ÝA-DA GAN DOGAN

Nikaly şol bir är-aýaldan doglan ynsanlara jan (janybir) dogan ýa-da gan (ganybir) dogan diýilýär. Olara jan dogan diýilmeginiň sebäbi bir jandan emele gelendikleri üçindir, çünki är-aýalyň asly bir jandan, has dogrusy, aýal erkegiň çep gapyrgasyndan syndyrylyp ýasalandyr. Bu hakda mukaddes Kurany-Kerimde şeýle diýilýär:

"Eý, ynsanlar, siz Belent Perwerdigäriňizden gorkuň, ol sizi bir jandan peýda etdi we ol bir jandan (Adamdan) onuň jübtüni ýaratdy".

("Aýallar" süresi, 1-nji aýat).

Adam doglanyndan tä ölinçä ganynyň topary üýtgemeyär. Şol sebäpli şol bir är-aýaldan doglan ynsanlara gan (ganybir) dogan hem diýilýär.

2. ENE BAŞGA DOGAN

Atasy (kakasy) bir bolup, enesi başga bolan ynsanlara ene başga dogan diýilýär. Öňki döwürlerde biziň halkymyzda ene başga doganlyk gaty häsiýetli eken. Sebäbi yslam dini erkek adamlara dört aýala çenli almagy rugsat edipdir. Şonuň üçin gurbaty çatýan adamlaryň aglaba bölegi iki-üç, hatda ondanam köp aýal alypdyr. Her aýalyndanam birnäçe çagasy bolupdyr. Häzirki döwürde aýaly ölüp, soňra aýal alyp, ýa bolmasa, dürli sebäp bilen aýrylyşyp, aýal alaymasa, ene başga doganlyk ilat arasynda gaty bir häsiýetli däl.

3. SÜÝTDEŞ DOGAN

Şol bir eneden doglan, ýöne atasy başga bolan ynsanlara süýtdeş dogan diýilýär. Sebäbi olar şol bir eneden kemala gelip, onuň ak süýdünü emip ulalýarlar. Beýle adamlary diňe enesiniň bir bolmagy baglanyşdyrýar.

Türkmenlerde enäniň ak süýdi örän mukaddes hasaplanýar. Şonuň üçin dürli sebäpden bir eneden emşen çagalara hem emşen doganlar diýlipdir, hatda bir eneden emşen oylan-gyzlar

ulalansoň, näçe isleseler-de, olara är-aýal bolmaga ygtyýar berilmändir.

Geçmişde patyşalaryň beren ölüm jezasyndan käbir mekir adamlar enesiniň ak süýdünüň üsti bilen sypypdyrlar. Munuň şeýledigini Isgender Zülkarnaýyn bilen baglanyşykly rowaýatam subut edýär. Şol rowaýatda aýdylyşyna görä, Isgender Zülkarnaýynyň depesinde iki şahy bolup, şahlarynyň bardygyny ile bildirmezlik üçin her gezek saçyny syrдыrýan dellegini öldürýän eken. Ine, ahyry ady belli dellege hem Isgender Zülkarnaýynyň saçyny syrmak gezegi ýetýär. Şol dellek Isgenderiň saçyny syryp durka, enesiniň ak süýdüne ýugrulan kökejikden iýýän eken. Ahyry Isgender ondan: "Bu wagt näme üçin tamşanýaň?" diýip soraýar welin, dellekçi oňa şeýle jogap berýär:

"Patyşahy älem, ölmezimiň öň ýany süýji tagamdan doýup öleýin" diýip, Ishender patyşaha hem hödür-kerem edip, garaz, şol kökeden iýdiripdir. Soňra dellek Isgendere ýüzlenip: "Patyşahy älem, dogan-dogany öldürermi ýa zulum edermikä?" diýip soraýar. Isgenderem oňa "ýok" diýip jogap beripdir welin, dellek oňa: "Onda näme üçin, sen, öz doganyňy öldürmek isleýäň?" diýipdir. Isgender dellegiň aýdanyna düşünmän "Men haýsy doganymy öldürjek bolýan?" diýip sorapdyr. Dellek oňa "Patyşahy älem, ýaňky köke meniň ejemiň ak süýdüne ýugrulan. Sen hem şol kökeden iýip, ejemim ak süýdünü emdiň. Eýsem bir eneden emen adamlara dogan diýmeýärlermi?" diýip, ölümden halas bolýar. Käwagtlarda ýetim galan çagajygy terbiýeleýän hojalyklar bolýar. Şol çagajyklar hem beýleki doganlar bilen süýtdeş dogan hasaplanylmalýdyrlar. Eger-de şol çagajyklar ep-eslije bolansoň alynsa, onda beýle çagajyklar öýdeş dogan bolýarlar.

Käbir ýerlerde süýtdeş dogan diýlip, ganybir dogana hem düşünilýär. Ýöne beýle düşünmek logiki ýalňyşlykdyr.

4. KYÝAMATLYK DOGAN ÝA-DA DOGAN OKAŞMAK

Beýle doganlygyň hiç hili garyndaşlyk baglanyşygy bolman hem biler, bolup-da biler.

Kyýamatlyk doganlyk 622-nji ýylyň ýanwarynda ýasripli musulmanlardan gelen wekiller bilen Muhammet pygamberiň (s.a.w) arasynda "Uruş kasamy" adyny alan Akaba baýryndaky baglaşylan ikinji şertnamadan gözbaşyny alyp gaýdýar. Şol şertnama laýyklykda ýasripli (medineli) musulmanlar mekgeli musulmanlary kyýamatlyk dogan hökmünde ýurdunda güler ýüz bilen garşylamaga borçlanypdyrlar. Şertnamanyň ahyrynda Muhammet pygamber (s.a.w) Kurany-Kerimiň süreleri bilen berkidip: "Ansarlar (ýasripli musulmanlara diýlipdir. Ansar sözünüň Muhammet pygamberiň kömekçileri, hemaýatçylary diýen manysy bar), siziň ganymyz ~ meniň gany, meniň gany ~ siziň ganyňyz" diýip, hatda gandüşer garyndaşlarynyň bähbidi ara düşse-de, musulmanlaryň tarapyny tutjakdygyna kasam edipdir. Şeýlelikde, Akaba baýryndaky şol şertnamada ömründe biri-birini görmedik, ýöne ruhy taýdan Allaha iman getiren, Muhammet ymmatyna öwrülen mekgeli we ýasripli musulmanlar özleriniň ynamdar wekilleriniň üsti bilen resmi ýagdaýda dogan okaşypdyrlar. Haçan-da muhajirleriň (Mekgeden Ýasribe göçüp baran musulmanlary şeýle atlandyrypdyrlar. Ol sözüň haramylygy terk edip, göçüp baran diýen manysy bar) her bir hojalygy Ýasribe gelende, ýerli musulmanlaryň hökman biri dogan okaşyp, olary öz öýüne ýerleşdiripdir hem-de bu beýik ynsanlara ganybir dogandanam ýakyn kömek edip, Ýslamyň dünýä yüzüne ýaýramagyna ullakan hemaýat edipdirler.

Muhammet aleýhi wesellemiň eden wesýetine görä, kyýamat-magşar gününde adamlaryň arasyndaky dogan-garyndaşlyk ýitip, hiç bir adam başga bir adama kömek edip bilmeýän bolara çemeli. Emma dogan okaşanlar kyýamatda hem biri-birine ýardam edip bilýän eken. Şol sebäpli dogan okaşmaklyk – kyýamatlyk dogan diýen ady alyp iki dünýäň abatlygy üçinem iň uly sogapdyr.

Türkmenlerde kyýamatlyk dogan okaşanlar bir ýerinde (esasan, elinden) gan çykaryp, biri-birine çalşyp, "Seň ganyň – meň gany, meň gany – seň ganyň" diýip, hemişe biri-birine gandüşer garyndaşdanam ýakyn hökmünde durjakdyklaryna söz berip, Kurany-Kerimi ortada goýup kasam edipdirler. Ýöne halkymyzyň içinde dogan okaşmaklyk gaty seýrek duş gelipdir.

Munuňam sebäbini dogan okaşmaklygyň şertiniň agyrlygy bilen düşündirilse dogry bolsa gerek, çünki kyýamatlyk dogan okaşanlaryň biri öldürilip, beýlekisi öldürileniň gandaryny öldürip, aryny almasa, ony gaty binamys hasap edipdirler. Halkymyzyň arasynda Zelili hem Seýdi Hojanyň doganlygy kyýamatlyk doganlygyň nusgasydyr.

Umuman, doganlygyň islendik görnüşi hem är-aýalyň nikaly gatnaşygyndn emele gelen bolmalydyr. Şeýle hem doganlaryň özara gatnaşygy olaryň öz içindäki abraýyny kesgitleýär. Şonuň üçin adamlaryň arasynda doganlygyň hatyrasyna kiçi-kirim öýkekineler unudylypdyr. Dürli sebäpler bilen öýkeleşen doganlar hem toýda-ýasda ýaraşdyrylypdyr. Şol sebäpli "Dogana toba bolmaz, ýamana oba" diýen nakyl il içinde gaty ýörgünlidir. Muhammet pygamberimiziň (s.a.w) hadysynda bolsa "Musulman musulmana dogandyr" diýlip, üç günden artyk öýkeleşip ýörmek gaty berk ýazgarylypdyr.

Şonuň üçin biz hem doganlyk diýen düşüňjäniň mukaddesligine uly hormat goýup, özara gatnaşyklarymyzda agzybirligi saklap, hemmelere nusga bolmaga çalyşmalydyrys.

Döwletmyrat ÝAZGULYÝEW.

watan_97 Edebi makalalar